

תפקוד המשפחה על רקע האינתיפדה – ההיבט החברתי

ח'אולה אבו־בקר*

הרצאתי תעסוק בתהליכים שהתרחשו בקרב המשפחה הפלסטינית שבשטחי הרשות הפלסטינית בתגובה לסכסוך, ובהמשך אתייחס גם לנושא של שיעור הילודה בחברה הפלסטינית.

אם נתייחס למשפחה הפלסטינית כמערכת, הרי שלמערכות יש נטייה לייצב את עצמן במצב של משבר כדוגמת הסכסוך, וזאת באמצעות דבקות בדרכי הפעולה המסורתיות שלהן. כך פעלה גם המשפחה הפלסטינית, ואמחיש זאת באמצעות שלוש דוגמאות.

הדוגמא הראשונה מעוגנת בניסיונו של צה"ל לגרום לזעזוע ולפליחות במעמדם ובדמותם של הגברים במשפחות הפלסטיניות (מבלי שאביע עמדה האם מעמדם המסורתי של הגברים במשפחות הפלסטיניות הוא ראוי בעיני, אם לאו). הדבר נעשה בצורות שונות, כגון הכאת הגברים בפומבי, או באילוצם לפשוט את בגדיהם בפני שכניהם. באופן כללי, תגובת הנשים הפלסטיניות לכך הייתה ניסיון להחזיר לבעליהן את הסמכות המסורתית, והן עשו זאת באמצעים שונים. ראשית, באמצעות הצגת האירועים שחוו בעליהן כאירועים נורמליים, יומיומיים, רגילים, מינימליסטיים. למשל, אשה אחת אמרה: "בעלי הוכה בפני ילדיו, אך למעשה, מי לא הוכה כך? בעלי הוכה כמו כל הגברים". אשה אחרת אמרה: "הם לקחו את בעלי כדי להשתמש בו כמגן חי, והיכו אותו באופן קשה מאוד בפני ילדיו ובפני השכנים. הנחמה היחידה שלי הייתה שבעלי חזר 'בחתיכה אחת'". שנית, הן ניסו להחזיר את הבעל למרכז המשפחה, כמקור התמיכה והסמכות. למשל, לאחר שהבעלים הוכו, היו בהם שלא הלכו לעבוד ולכן לא השתכרו למחיית המשפחה. לכן נאלצו הנשים להשיג, יש מאין, כסף לכלכלת משפחותיהן. אך למרות שהן היו אלו שהשיגו כסף זה, הן אמרו לילדיהן: "הכסף הזה הוא מאביכם", או שהן אמרו: "אנו לא נדבר איתכם, הילדים, על נושא זה, שכן עליכם

* התוכנית ללימודי נשים, מכללת עמק יזרעאל

להקשיב לדעת אביכם בעניין". כלומר, הנשים לא ניצלו את המצב של ערעור מעמד הגבר במשפחה וסמכותו על-ידי צה"ל, אלא ניסו לייצב את המערכת באמצעות חזרה למצב הקודם של מרכזיות הגבר במשפחה, שבו, כך חשבו, יש כדי להעניק כבוד למשפחה, לחברה ולרשות הפלסטינית.

דוגמא שנייה היא בכל האמור בירידת גיל הנישואין. אם נבדוק את הגיל שבו נישאו בני הזוג בפלסטין בין השנים 1948 ו-2004, ניווכח לדעת כי מתוך תקופה זו, במהלך השנים 1948-2000 הוא עלה, אך בשנים 2000-2004 ירד גיל הנישואין. היתה זו תגובה לאינתיפאדה השנייה, אשר לה סיבות שונות. אחת מהן הייתה חששם של ההורים שכבוד בנותיהן ייפגע עקב פעולות שונות של חיילי צה"ל. למשל, היו סיפורים רבים על מקרים שנערכו בדיקות של נשים וילדות בידי חיילים, שבמהלכן הן אולצו לחשוף את החזה שלהן כדי להוכיח כי אינן גברים, או לחשוף את בטן כדי לוודא שאינן נושאות פצצות. סדקע ממילא היו מוכרים הסיפורים המסורתיים הרווחים בשכונות הפלסטיניות מאז 1948, על מעשי אונס של נשים פלסטיניות בידי חיילים יהודים. לכן העדיפו ההורים שבנותיהן תינשאנה בגיל מוקדם יותר מאשר בעבר, שכן אם נפגע כבודה של רווקה צעירה, סיכוייה להתחתן לאחר מכן הם קלושים מאוד. זאת ועוד, לאב מבוגר יחסית יש לא פעם בנות רבות, וקשה לו לשמור על כבוד כולן; לעומת זאת, לבעל צעיר יש רק אשה אחת, ולרוב אין לו בנות צעירות שהוא צריך להגן עליהן. קל יותר אפוא לחלק, על ידי נישואין, את האחריות החברתית לשמירת הכבוד המסורתי של האשה. הסיבה השנייה לירידת גיל הנישואין היא המצב הכלכלי הקשה שאליו נקלעו משפחות רבות במהלך האינתיפאדה הנוכחית. כדי להקל על מצוקתן הן העדיפו להשיא את צאצאיהם, כיוון שכך מוטל עליהן לדאוג לצורכיהם של פחות ילדים. הסיבה השלישית היא, שבמהלך האינתיפאדה לא התקיימו לימודים במשך תקופות ארוכות, והנערים והנערות נשארו בבתייהם בחוסר מעש. הקדמת מועדי חתונות מנעה מצב לא רצוי זה. סיבה רביעית היתה שחלק מההורים השיאו את בניהם מוקדם כדי לגרום להם להרגיש אחריות למשפחותיהם החדשות, על מנת שיימנעו מפעילות פוליטית נגד הצבא הישראלי שעלולה לסכנם.

אגב, גם בקרב הפלסטינים המתגוררים בישראל ירד גיל הנישואין בעשור האחרון וזאת משתי סיבות עיקריות. ראשית, בני נוער רבים רצו לקשור קשרים רומנטיים עם בני המין השני, כחברים וחברות. סוג קשרים כזה לא היה מקובל על הוריהם המסורתיים – בייחוד על רקע התחזקות ההשפעה המסורתית-דתית של התנועה האסלאמית – ולכן אותם בני/ות נוער נאלצו להתחתן על מנת לשמור על הקשר עם בן/בת הזוג שבחרו. שנית, משפחות שהיו מעוניינות להעניק לבנותיהן השכלה גבוהה וטובה יותר, וידן לא השיגה לממן זאת, השיאו אותן בתקווה שהבעלים יממנו לימודים אלו.

דוגמא השלישית להשלכות הסכסוך על המשפחות הפלסטיניות היא התגברות התגובות

האלימות של הנשים כלפי ילדיהן. הנשים הפלסטיניות יודעות כיצד להתייחס לילדיהן באופן נכון ולא אלים כאשר הם אינם מתנהגים כראוי במהלך חיים רגילים, למשל, כאשר הם לא הולכים לבית הספר או אינם מכינים את שיעורי הבית שלהם. אך הן אינן יודעות כיצד להתייחס בצורה נכונה לילדים הרוצים לצאת אל מחוץ לבית כאשר החיילים מסתובבים ברחובות, וקיים חשש שהילדים ייפגעו או ייהרגו. כדי למנוע מהילדים לצאת מהבית נוקטות הנשים אמצעים אלימים כלפיהם. בהמשך מסבירות האמהות לילדים כי נקטו אלימות נגדם כחלק מחובתן כאמהות: היות שהאמהות הן האחראיות המרכזיות על המשמעת בחיי היומיום, הן אמורות לקבל החלטות גם בהקשר להתנהגות ילדיהם כלפי הצבא. האמהות נמצאות איפוא במילכוד: אם הן מאפשרות לילדים שלהן להשתתף בידיוי אבנים או בדריפה אחרי החיילים, הן מסכנות את היציבות של משפחתן ומהמרות על חיי ילדיהן או בריאותם. אולם, אם הן מונעות מילדיהם פעילות זו, חסריהם של הילדים האלה ידונו אותם לכף חובה כאדישים לכיבוש וכמי שאינם מוכנים לקחת חלק במאבק הלאומי. בשני המקרים חייבות האמהות להתמודד עם הדילמה של שמירת היציבות וההמשכיות לעומת זעזועים בחיי המשפחה.

אשר לשיעור הילודה בחברה הפלסטינית בישראל – לאחרונה נערך מחקר בנושא זה, שבו הייתי מעורבת, בקרב כ-100 משפחות פלסטיניות בגליל ובמשולש. לאור הדמיון במנטאליות בנושא זה בין הפלסטינים בשרות הפלסטינית ואלו שבישראל, דומני כי ממצאיו ישימים גם לגבי הפלסטינים בשרות הפלסטינית. לפי ממצאי המחקר, קרוב ל-90% מהנשים המסורתיות אשר אינן עובדות מחוץ לביתן אינן משתמשות באמצעי מניעה עד לידת הילד השלישי או הרביעי. רבות מהן מחליטות להשתמש בהם רק לאחר הילד השישי. משפחה ללא ילדים אינה נחשבת בעיניהן כמשפחה, ואם במשפחה יש רק ילד אחד, לדעתן זה לבטח נובע מבעיה בריאותית, ולא עקב החלטת ההורים להימנע מהולדת ילדים נוספים. נוסף על כך, נשים רבות אינן משתמשות באמצעי מניעה מסיבות שונות: היות שהן לא קיבלו חינוך מיני, עקב קושי כלכלי לרוכשם, או עקב סטריאוטיפים שליליים לגבי אמצעי מניעה הרווחים בקרב הנשים – למשל, שהם גורמים בעיות בריאות.

לסיכום, הנשים הפלסטיניות לא ניצלו את הפגיעה בכבוד בעליהן – אשר עונו, הוכו או הושפלו על-ידי צה"ל – או את האיסור שהוטל על יציאת הגברים לעבודה בישראל, דבר שגרם להיווצרות קבוצות גדולות של גברים מובטלים בכל היישובים הפלסטיניים, ובעקבות זאת גם לכרסום בסמכותו של האב המפרנס. הן לא פעלו כדי להפוך בעצמן לראשי משפחותיהן. המגמה הייתה הפוכה: נשים התארגנו כדי להשלים את תפקידי הגברים וכדי לשקם את תדמיתם, ובכך הן שימרו את המבנה המשפחתי המסורתי הקיים. אילו התרחש השינוי בתפקידים בתוך המשפחה הפלסטינית בשרות הפלסטינית באופן טבעי ופנימי, הוא היה מלווה בשינוי בערכים הפנימיים ובחלוקת התפקידים בתוך המשפחה. היות שהשינוי בתפקידים מקורו

היה בסכסוך ובהשפעותיו, הרי שלא חל שינוי כזה בערכים ובחלוקת התפקידים.

הערות המשתתפים

אחמד נאטור (בית הדין השרעי העליון לערעורים): בהתייחס לדברי ברנרד סאבילה: לגבי אי-הצלחת אש"ף להפוך למפלגה פוליטית רגילה – הרשות הפלסטינית "הוצנחה" מהשמיים לפני מספר שנים באופן לא טבעי לחלוטין, במטרה להחליף את אש"ף. אי-טבעיות זו היא חלק מהסיבה לכישלונו של ניסיון זה. מנגד, מהלך זה הסיט הצידה באופן פתאומי את תשומת הלב מתהליך ההתפתחות הטבעי של החברה האזרחית, שבא לידי ביטוי, למשל, בהקמת אוניברסיטאות שונות – בית לחם, ביר־זית ואינג'אח בשכם – ובהקמת ארגונים שונים בתחומי הרווחה, חינוך וכו'. ברור שמהחברה האזרחית יכלו לצמוח באופן טבעי מפלגות, אך נראה כי "הצנחת" הרשות לשטח מנעה התפתחות חברתית-פוליטית טבעית כזו. עם זאת, לא ברור מדוע על אש"ף להפוך למפלגה פוליטית, במיוחד כאשר ברור לכל כי הסכסוך עדיין לא תם.

אשר לדברי ח'אולה אבו בקר לגבי ירידת גיל הנישואין – רצוני לציין כי תהליך הנישואין בחברה הערבית מתרחש בשני שלבים: ראשון נחתם הסכם נישואין, ובשני מתקיימים הנישואין בפועל. עריכת ההסכם בשלב הראשון היא תנאי לכך שבני הזוג יוכלו להיפגש זה עם זה. במציאות, רבים מבני הנוער מנצלים מהלך זה כדי להיפגש באופן גליטימי, אך "מתגרשים" לפני הגיעם לשלב השני, קרי, לפני שהם נישאים בפועל.

מג'די אלמלכי (התוכנית ללימודים בינלאומיים, אוניברסיטת ביר־זית): אתייחס בתחילה לשני נושאים בהרצאת ברנארד סאבילה – ראשית, לגבי חשיבות הדיון בחברה הפלסטינית בסדר היום החברתי. לדעתי, מוסדות החברה האזרחית בפלסטין פעלו באופן נרחב ובהצלחה בעיקר מתחילת האינתיפאדה הנוכחית – ויפעלו גם בעתיד – בשיתוף עם הרשות הפלסטינית, כדי להנחיל בפלסטין עקרונות דמוקרטיים על בסיס המודל של אלג'יריה. שנית, בהתייחס למעמד המשפחה במערכת הפוליטית – במחנות הפליטים למשפחה תפקיד פחות מרכזי במערכת זו. יש לציין, כי לפליטים יש זהות פוליטית נפרדת, שהתפתחה על רקע הדיונים לגבי זכויותיהם והאינטרסים שלהם, במסגרתם הם הציגו עמדות המנוגדות לאלו של יתרת החברה הפלסטינית ושל הרשות הפלסטינית. לפליטים דרכים משלהם כדי להביע את זהותם הפוליטית הנפרדת באמצעות מפלגות פוליטיות ותנועות חברתיות.

בנוגע לנושא שיעור הילודה במשפחה הפלסטינית – עד לפני כשנתיים נושא זה נחשב ברשות

הפלסטינית כמו גם בקרב הארגונים הלא־ממשלתיים טאבו שאין לדון בו. לפני כשנתיים החלו מקבלי ההחלטות ברשות ואנשי אקדמיה להכיר בריש גלי בחשיבות הנושא. השינוי נבע מהצורך שלנו להציג תוכנית התפתחות של האוכלוסייה הפלסטינית לחמש השנים הבאות, כאשר מספר הילדים במשפחה מהווה מרכיב מרכזי בתוכנית כזו. כתוצאה מכך, למשל, הוקמה במשרד התכנון הפלסטיני מחלקה חדשה לתכנון המשפחה והאוכלוסייה; ובאוניברסיטת ביר־זית ברמאללה הוקמה מחלקה העוסקת בנושא זה וערכה כבר מחקרים רבים בקרב החברה הפלסטינית.

